

**Некіт Катерина Георгіївна,**  
докторант кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук, доцент  
Національний університет «Одеська юридична академія»

## **ЩОДО ДОПУСТИМОСТІ ВТРУЧАННЯ У МИРНЕ ВОЛОДІННЯ МАЙНОМ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ**

В усьому світі ситуацію з поширенням Covid-19 все важче вдається тримати під контролем. Все більше країн вводять заходи, спрямовані на зупинення поширення хвороби. Такі заходи включають оголошення карантину, а іноді й надзвичайного стану. Наприклад, у США вперше в історії країни надзвичайний стан введено у всіх 50 штатах [1].

В умовах надзвичайного стану повноваження держави по втручання у приватне життя суттєво розширюються. У тому числі, допускається порушення принципу недоторканності права приватної власності. Так, відповідно до ст. 41 Конституції України ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Отже, у випадках введення надзвичайного стану важливо розуміти основні принципи, коли втручання у так зване мирне володіння майном особи не буде вважатися порушенням права власності. Поняття мирного володіння майном закріплено у ст. 1 Протоколу № 1 Конвенції про права людини та основоположні свободи. Саме положення про мирне володіння майном відображає сутність забезпечення права власності. Вперше тлумачення цього положення як захисту права власності було надано Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі *Marckx v. Belgium*, у якій Суд зазначив: «Визнаючи, що кожен має право мирно володіти своїм майном, ст. 1 у своїй суті забезпечує право власності» [2]. Відповідно до тлумачення, наданого ЄСПЛ, всього у ст. 1 Протоколу №1 Конвенції можна виокремити три правила. Саме положення про мирне володіння майном є першим та основним правилом у контексті захисту права власності. Інші два правила, закріплені у ст. 1 Протоколу №1 Конвенції, тісно пов'язані з першим та визначають конкретні випадки втручання у мирне володіння майном. Зокрема, друге правило, закріплене у ч. 2 ст. 1 Протоколу № 1 Конвенції, визначає підстави та умови обмеження права власності (лише у загально суспільних інтересах та на умовах,

передбачених законом). Третє правило закріплює право держави регулювати відносини власності та встановлювати систему оподаткування.

Основних умов втручання держави у мирне володіння майном виділяють також три. По-перше, це законність, тобто перевіряється, чи передбачений такий захід національним законодавством. Так, у справі ВАР «Нефтяная компания ЮКОС» проти РФ, було зазначено, що перша і найважливіша вимога ст. 1 Протоколу №1 до Конвенції полягає в тому, що будь-яке втручання публічної влади в безперешкодне користування власністю повинне бути законним, тобто втручання має відповідати національному законодавству і бути достатньо зрозумілим, щоб дозволити заявнику передбачати наслідки своїх дій. Отже, будь-які дії, спрямовані на позбавлення особи її майна є незаконними, якщо контролюючі органи діють не у відповідності до закону [3]. Друга умова – це переслідування суспільного інтересу під час втручання. Третя – це пропорційність, тобто забезпечення справедливої рівноваги між суспільними інтересами та інтересами індивідуумів, які страждають від такого втручання.

Дослідники уточнюють, що критеріями оцінки обґрунтованості втручання держави в право особи на мирне володіння майном, відповідно до практики ЄСПЛ, є: 1) приналежність об'єкта правового захисту до майна в розумінні ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції; 2) види втручання, визначені в самій конвенційній нормі; 3) наявність легітимної мети з урахуванням суспільних інтересів; 4) пропорційність такого втручання та наявність справедливого балансу між вимогами відносно загальних інтересів суспільства та вимогами захисту основних прав людини; 5) відповідність такого втручання критерію правової визначеності або законності (за відсутності законних підстав для втручання воно не може відповідати вимогам ст. 1 Протоколу № 1 Конвенції) [4].

У роботі Суду розроблено методику застосування вказаних критеріїв. Після того, як Суд визнає, що ст. 1 Протоколу № 1 є застосовною, він в першу чергу розглядає питання, чи було втручання у право заявника на мирне користування майном. Якщо так, вирішується питання, чи призвело таке втручання до позбавлення власності. Якщо ні, то вирішується, чи був це контроль за користуванням відповідним майном. Якщо заходи, що зачіпають права заявника, не можуть бути кваліфіковані як позбавлення майна чи контроль за користуванням майном, факти справи тлумачаться Судом у контексті загального принципу поваги до мирного володіння майном. У більшості справ якщо Суд встановив, що втручання не підпорядковувалося умовам, передбаченим законодавством або не переслідувало цілі в інтересах суспільства, він виявляє порушення лише на цій підставі та не вважає за

необхідне аналізувати пропорційність оскаржених заходів. Лише у деяких рідкісних випадках Суд залишає одне з цих питань відкритим та продовжує розгляд справи з урахуванням критерію пропорційності [5].

Принцип законності у практиці ЄСПЛ є першою й найважливішою вимогою. Як позбавлення, так і здійснення контролю за користуванням майном, допускається лише на підставі законів. Вимога щодо законності у розумінні Конвенції вимагає відповідності принципу верховенства права, що включає свободу від свавілля (*East West Alliance Limited v. Ukraine*). Принцип законності припускає також, що застосовні положення національного законодавства повинні бути достатньо доступними, точними та передбачуваними у своєму застосуванні. Однак термін «закон» при цьому слід розуміти в його матеріально-правовому, а не формальному значенні. Той факт, що певні положення не були опубліковані в офіційних бюлетенях у передбаченій законом формі для оприлюднення законодавчих та інших нормативно-правових документів, не перешкоджає вважати такі положення законом, якщо Суд переконаний в тому, що громадськість була повідомлена про них за допомогою інших засобів (*Spacek, s.r.o. v. Czech Republic*). Принцип законності передбачає також обов'язок держави або державних органів влади виконувати судові накази або рішення проти них (*Belvedere Alberghiera S.R.L. v. Italy*) [5].

Перелік цілей, які потрапляють під розуміння суспільного інтересу та виправдовують втручання у мирне володіння, є великим та може включати сукупність нових, що підпадають під міркування державної політики за різних фактичних обставин. Зокрема, рішення про прийняття законів про експропріацію або соціально-страхових пільг зазвичай передбачає розгляд політичних, економічних та соціальних питань. Суд поважатиме думку законодавчого органу стосовно тлумачення поняття «суспільний інтерес», якщо така думка не є явно необґрунтованою [5].

Під час оцінки пропорційності втручання, Суд перш за все визначає наявність «справедливого балансу» між вимогами загального інтересу суспільства та умовами захисту основних прав людини. Суд з'ясовує, чи з причини дії або бездіяльності держави особа, яка має відношення до цього, повинна була нести непропорційний та надмірний тягар. Оцінюючи цей критерій, Суд досліджує у цілому коло різних інтересів з урахуванням того, що Конвенція спрямована на захист прав, які є «практичними та ефективними». При оцінці поведінки держави враховується також законодавча, адміністративна або така, що впливає з практики та застосовується органами влади, невизначеність.

Класичним прикладом рішення про відсутність справедливого балансу інтересів є справа *Brumarescu v. Romania*. У вказаній справі заявника було позбавлено права власності на будинок внаслідок його націоналізації. Під час розгляду справи Суд визнав, що рішення національного Верховного суду (Румунії) позбавило заявника права власності на будинок, надане йому остаточним судовим рішенням, постановленим на його користь. Суд звернув увагу, що ні Верховний суд, ні Уряд не намагалися виправдати позбавлення власності наявністю суттєвих підстав «в інтересах суспільства». Суд визнав порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції та у своєму рішенні щодо справедливої сатисфакції зобов'язав державу повернути у власність заявнику будинок та виплатити матеріальну і моральну шкоду [6].

У справі *Sporrong and Lonnroth v. Sweden*, Суд підкреслив, що Конвенція у цілому вимагає збереження балансу між інтересами суспільства і основними правами людини, та зауважив, що у випадку позбавлення власності, встановленні обмежень на користування нею чи в інших подібних випадках справедливість вимагає, щоб особам, які постраждали, було надано право оскаржувати рішення уряду з питань позбавлення власності, встановлення контролю за її використанням і було надане відшкодування [7, с. 133].

Важливим елементом дотримання «справедливого балансу» при втручанні в право на мирне володіння майном є надання справедливої та обґрунтованої компенсації. При цьому ЄСПЛ вважає, що не існує універсальних правил визначення розміру компенсації й таке питання повинно розглядатися в кожному конкретному випадку з урахуванням усіх фактичних обставин. Компенсація має бути розумно пов'язаною з вартістю втраченого майна, але не обов'язково має відповідати його ринковій вартості [8].

Відповідно до позиції Суду, легітимні цілі «суспільного інтересу» (наприклад, ті, що здійснюються в рамках заходів економічної реформи або спрямовані на досягнення більшої соціальної справедливості) можуть вимагати менше суми відшкодування повної ринкової вартості майна (*James and Others v. the United Kingdom*). Баланс між загальними інтересами громади та вимогами захисту окремих основних прав зазвичай досягається тоді, коли компенсація, виплачена особі, обґрунтовано пов'язана з «ринковою» вартістю, як визначено під час експропріації [5].

Отже, в контексті умов, за яких допускається втручання держави у мирне володіння майном, особливого значення набуває поняття «суспільний інтерес», який у практиці Суду трактується доволі широко. Для втручання у мирне володіння важливим є не лише наявність суспільного інтересу, але й дотримання «справедливого балансу» між вимогами загального інтересу суспільства та умовами захисту основних прав людини. Суд досліджує у цілому

коло різних інтересів з урахуванням того, що Конвенція спрямована на захист прав, які є «практичними та ефективними». Важливим елементом дотримання «справедливого балансу» при втручанні в право на мирне володіння майном є надання справедливої та обґрунтованої компенсації.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Вперше в історії надзвичайний стан запроваджено в усіх 50 американських штатах. URL: <https://zbruc.eu/node/96907>
2. Рішення Європейського суду з прав людини від 13 липня 1979 року у справі «Marckx v. Belgium». URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-57534%22%5D%7D>
3. Узагальнення практики застосування Київським окружним адміністративним судом Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, практики Європейського суду з прав людини під час розгляду та вирішення адміністративних справ. URL: [https://adm.ko.court.gov.ua/sud1070/pokazniki-diyalnosti/uzagaljnenja\\_1/Uzagaljnenja\\_zastosuvanja\\_Konvencii\\_praktuku\\_ESPL\\_2018](https://adm.ko.court.gov.ua/sud1070/pokazniki-diyalnosti/uzagaljnenja_1/Uzagaljnenja_zastosuvanja_Konvencii_praktuku_ESPL_2018)
4. Беяневич О.А. Поняття легітимних очікувань та проблеми його застосування судами України // Приватне право і підприємництво. – 2016. – Вип. 16. – С. 41-45.
5. Рада Європи/Європейський суд з прав людини. Посібник за статтею 1 Протоколу № 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод «Захист власності». Переклад українською Дроздов О.М., Плотнікова В.П., Дроздова О.В., Вінський О.Ю., Ісаєва Ю.М. URL: [https://protocol.ua/ua/posibnik\\_zah\\_statteyu\\_1\\_protokolu\\_1\\_konventsii\\_pro\\_zahistprav\\_lyudini\\_ta\\_osnovopolognih\\_svobod\\_1/](https://protocol.ua/ua/posibnik_zah_statteyu_1_protokolu_1_konventsii_pro_zahistprav_lyudini_ta_osnovopolognih_svobod_1/)
6. Баранов В. ТОП рішень ЄСПЛ щодо захисту нерухомого майна // Юридична газета. – 2018. – № 7. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/neruhomist-ta-budivnictvo/top-rishen-espl-shchodo-zahistu-neruhomogo-mayna.html>
7. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. – 2-ге вид. випр., допов. – К., 2015. – 208 с.
8. У ВСУ підсумували рекомендації щодо захисту права власності. URL: <https://zib.com.ua/ua/print/120218-u-verhovnomu-sudi-pidsumovali-rekomendacii-schodo-zahistu-pra.html>